

takarékos; maga a ruhanemű tetszetős (pl. pulóver eleje, háta, ujjá és egyéb része), vö. MNLex. *poliamidszál; síkhurkológép*. – A korábbi szakkifejezések a második világháborút követő másfél évtizedben kihaltak a szakmai nyelvből (is), ugyanis az amerikai katonák behozták Európába a nylon finomharisnyát. Ez vékonysága, átláthatósága miatt kiszorította a hagyományos selyemharisnyát. A műszál rugalmassága, termoplasztikussága lehetővé tette, hogy a nagyobb termelékenységet biztosító (már említett) körkötőgép terjedjen el.

A *Petinét Kaputz* szerkezetben és a többi, a SzT.-ban előforduló *petinét* szó és változatai tehát szállkihagyásos vagy szállhúzású, vagy lyukacsos hímzésű, esetleg horgolt textilanyagra vonatkoznak.

Hivatkozott irodalom

- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- FLÓRIÁN MÁRTA 1997. Öltözködés. Haj- és fejviseletek. Az asszonyok fejviselete. Felső főkötő. In: BALASSA IVÁN főszerk., *Élelmód. Magyar néprajz* IV. Akadémiai Kiadó, Budapest. 703–705.
- Kazinczy Ferenc /1984. *Sophie*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kostyal Ádám 1829. Magyar öltözet Párisban. *Tudományos gyűjtemény* 13. [http://www.google.[-] hu/search?q=petinet&btnG=K%C3%B6nyvek+keres%C3%A9se&tbm=bks&tbo=1&hl=hu (2012. 09. 30.)]
- MNlex. = *Magyar nagylexikon* 1–19. Főszerk. ÉLESZTŐS LÁSZLÓ et al. Akadémiai Kiadó, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1993–2004.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár*. Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. [Elérhetőség: http://[-] corpus.nyttud.hu/mnsz/.]
- NAGY GÉZA 1900. *A magyar viseletek története*. Franklin Társulat, Budapest.
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–. Főszerk. ITTÉS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–.
- NEMES MIHÁLY – NAGY GÉZA – TOMPOS LILLA 2002. *A magyar viseletek története*. Magyar Mercurius, Budapest.
- PallasLex. = *A Pallas magyar lexikona* 1–18. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893–1900.
- RADVÁNSZKY BÉLA 1896/1986. *Magyar családi élet és háztartás a xvi. és xvii. században*. Helikon, Budapest.
- Schöpfung Aladár 1917. A karmazsin függöny. MNSzt.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA és munkatsai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, Akadémiai Kiadó, Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem

Kaputziner Fa piklivel. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kérdőjelet ír a jelentésmeghatározás helyett ebben a szócikkében: „**kapuciner** ’?’ 1808: Uj Agy Kaputziner Fa piklivel Rfr. 8. Uj ravasz tartostol Rfr. 1 | Uj kaputziner Ágy Fa piklivel xr. 12 [Kv; TKhf puskaműv.]” (Kv = Kolozsvár; TKhf = gr. Teleki család kővárhosszúfalusi levéltára).

A puskaművesség nyelvhasználatából való adat nyilván *kapuciner fá*-ra vonatkozik, amelyből a 8 Rfr. ára új puskagy készült, s amely agyhoz pikli is tartozik. A *kapuciner* szó jelentése a TESz.-ben (és az EWUng.-ban) 1869-ből adatolva: ’egy kevés tejjel kevert sötétbarna kávé’, viszont a SzT. szövegdarabjában ’(világos) barna (színű)’, ez a jelentés a szó eredetének meg is felel (ti. a kapucinus barátok sötétbarna csuhájának színe).

A SzT. adata *új agy, kapuciner fapiklivel szerkezetűnek is tagolható. Ennek ellentmond a szótár anyagából ez az ugyancsak a fegyverművesség tárgyköréből való adat: „*pikli* pisztoly-alkatrész; piesă de pistol; Bestandteil de Pistole. 1808: Egy Pistolyb(a) Két uj kápa Sroff xr. 24. A' piklit forasztani xr. 30 [Kv; TKhf puskaműv.]” Ennek alapján a *pikli* 'valamilyen fémből készült tárgy (alkatrész)'. A SzT. ezt a lehetséges fapiklit mint olyant külön szócikké teszi: „*fa-pikli* falapocska; plăcuță de lemu; Holzpickel. 1808: Uj Ágy Kaputziner Fa piklivel^a Rfr. 8. Uj ravasz tartostol Rfr. 1. Kereszt Sroff xr. 12. [Kv; THf puskaműv. – ^aAlább: Uj Kaputziner Ágy Fa piklivel xr. 12]. A jel-re nézve I. TESz. *pikkely* al.” NB. Ebben a szócikkben *Uj Ágy* szerepel, nem *Uj Agy*. A SzT. *ravasz* szócikkében is van apró különbség: „**I. 2.** (puskán) az elsütő szerkezetet működésbe hozó billentyű; trágaci; Abzug. 1808: Uj Ágy Kaputziner Fă piklivel Rfr. 8. Uj ravaszt tartostol Rfr. 1. Kereszt Sroff xr. 12 [Kv; TKhf puskaműv.]” – Egyébként a SzT. *pműv* (I: 37), *puskaműv* (III: 5), *puskaműv* (V: vii) rövidítéseket használ „puskaművességbeli előfordulás”, „puskaművességbeli haszn-ban”, „puskaművesség” föloldással.

A szótár tehát a *pikli* szót a *pikkely* származtatásához köti, amely a TESz. szerint talán német jövevényszó (baj.-osztr. **pickel*, **pickel*). Az 1635-től ismeretes adatokban a TESz. ezeket a jelentéseket írja: 1. 'ötvösművészeti tárgyon halpénzt utánzó díszítőelem', 2. 'ruhanemű, bőrárudiszél alkalmazott lapos fémgomb, kis fémlap', 3. 'főként hal [...] testén szarulemezke, ill. ezek összessége', 4. 'halpikkelyhez hasonló képződmény növénynek, növényi termésként felületén', 5. 'pehely'. A különféle német előfordulásokból a TESz. több jelentést mutat be, például: 'félkör alakban kidomborodó fémveret, csúcs a pajzs közepén', 'köldök; kis kör; apró pénzérme; fémlapocska (lőszerszám, más bőrúru stb. díszítményként)', 'bútort díszítő, domború fejű szeg'. Ezekben közös: a megnevezett dolog fémből van, utólag helyezik egy másik tárgyra, amelytől láthatóan és tetszetősen elkülönül. A fegyverművesség tárgyköréből a SzT.-ban több adat van *agy* 'tusa', az *agy* 'a fegyver azon a (fa)része, amelybe a (puska)cső be van ágyazva' (vö. ÉrtSz.) szavakra, vö. *puskaagy* 'puskaágyazat' (SzT.).

Az agyat vagy az ágyat különböző szempontok szerint kiválasztott faanyagból készítették, és díszítették is: „1637/1639: Egi szep mereo csontos agju puska kocsiban valo Aczelos es Gemes, aestimaltuk” (SzT. *puska*); „(ágyú)ágyazat/talapzat” (többek közt:) „1714: Egi Par Agju szilva fabul valo apparatusal elephant tsont Viragokkal mindenütt ki rakott, Csüje aranj Viragokkal es agja ezüst szegekkel ékesítve Fl. Hung. 110” (SzT. *agy*); „1805: Egy Anglus Flinta, fekete egészsz ágyal (!) rezes készülettel” (SzT. *flinta*). A *készület* szócikke 'veret; Beschlag' jelentéssel közli ugyanezt az adatot, illetőleg a következőt: „Egy damascirozott rövid Török flinta félig ágyazva rezes sima készülettel” (SzT. *készület* 18; vö. *damascirozott*). A *sima készület* kifejezés mutatja, hogy a puskaágy (vagy a puskatus) díszítménye nem emelkedik, nem is emelkedhet ki a fafelületből, hiszen akkor a fegyver használatát akadályozná.

Már az itteni adatok is mutatták, hogy külön megemlítették az ágyazat anyagát, illetőleg színét (szilvafa, fekete ágy), így a *Kaputziner Fa* szerkezetben is bizonyára szint jelöl a *Kaputziner*; amint már szó volt róla. A puskaagy (puskatus) anyagának és kiképzésének fontosságára I. HARTINK 1999: 25–26; KALMÁR 1971: passim.

A puskák agya, illetőleg ágya anyaguk miatt könnyebben sérült, ment tönkre a fémrészeknél, ilyenkor új ágyazatot lehetett készíte(t)ni: „ágy nélkül való ~. 1594: Ratio Instrumentorum bellicorum. Restal az varban Mindenesteöl zakalos No. 96 ... Az kapw kezőőát ualo hazban vagjon Puska nr. 3. Vagion agi nelkeöl ualo Puskais No. 1” (SzT. *puska*). (A régiségben az ún. szakállas ágyúnak, puskának lehajló nyúlványa adta a támasztékot, I. ÉrtSz. *szakállas*; SzT. *szakállas* II., *szakállas ágyú*; *szakállas cső*; *szakállas puska*; *szakállpuska*.) A fegyvermesterek még az egyszerűbb puskák, pisztolyok agyát is igyezktek a sérülésnek

kitett részekben fémből készült alkatrészekkel védeni, amelyek egyszersmind díszítmények is lehettek. A puskatus végét, a tusatapat vas, acél vagy réz vagy más talplemezzel máig szokás borítani. Ezt a talpat, lemezt a legkülönfélébb módon szokták díszíteni is. Némely esetben az elsütőbillentyűt, a ravaszt védő sátorvas a tus végéig terjed, hogy védje a sérüléstől, ez a sátorvas lemezeléssel is készülhetett, és szintén a legváltozatosabb formákat kaphatta, az elsütőbillentyűtől a puszka vagy a pisztoly tusának végéig is nyúlhatott, és e helyen, a tusvégen borításként szolgált.

A *pikli* szónak van még másféle használata is. Az egyik gúnynévként adatozta Csík megyéből, sajnos magyarázat nélkül (MÁTHÉ 1908: 430). A másik használat nyelvjárási. Az ÚMTsz.-ban a *pikli* címszó a *pitli*¹-hez irányít: „1. Különböző háztartási és ház körüli munkákhoz, es. vminek a tárolására haszn., leginkább félkör alapú v. vödör alakú, egyfűlű, rendsz. fából készült edény.” (A *pitli*² ’pipa’, a *pitli*³ pedig a *pitle*¹ címszónál „(malomban) gabonaörlemény finomítására alkalmas szitálószerkezet”. A *pitle*² főnév a *pille*² címszónál: „Vmilyen folyadékknak a tetején keletkező hártyszerű réteg, bőr.”)

Köznyelvi, írásos megnyilatkozásból is adatozható melléknévként is a *pikli*: „Nekem sose volt távcsövem és így laikus fejjel hihetetlennek tűnik hogy egy *pikli* 7,5J légpuskán tönkremegy a távcső” (Légpuskás 2003). Főnévi előfordulására az irodalmi nyelvből ez az adat van: „Az én anyám néha nagyon muris volt, amikor tizenhét voltam mondta hogy szopikálta a *piklimet* amikor 3 hónapos voltam szopikálta az apukám előtt aki nagyon féltékeny lett és megparancsolta anyukámnak hogy hagyja abba a szórakozást” (BALÁZS 1980). Itt a *pikli* főnév ’kisfű himvesszője’ jelentésű, ugyanezt jelenti a MTsz.-ban a *bili*², a *bille*¹ és a *bigyi*¹ és a *bigli* (~ *bigili*) főnév is. Az illetően jelentésű *pikli* szóval jelzett légpuska (esetleg személy) pejoratív minősítésű, amint a *fasz* ’hímvessző’ hasonló használata, l. ÉrtSz. *fasz* 2; ÉKsz.² *fasz* 2.

Új Agy Kaputziner Fa piklivel feljegyzés bizonyára új, (világos)barna fából készült puskaagyra vonatkozik, amelynek tusához fémből készített védőlemez, védőlap tartozik. A SzT. *fa-pikli* szerkezet föltételezése és értelmezése nem lehet helyes, hiszen fából a fa puszka vagy az akkortájt a maiaknál jóval nagyobb pisztoly tusára értelmetlen lett volna védelemként falemezt rögzíteni. Ezt közvetve bizonyítja a „A’ piklit forasztani xr. 30” feljegyzés, amely viszont nem engedi föltételezni azt, hogy a *pikli* valamilyen díszítmény lett volt.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS ATTILA 1980. Vers anyám emlékére. In: Uő, *Új Symposion*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980. 420. (Magyar történeti szövegtár: <http://www.nytud.hu/hhc>. [2015. 03. 08.])
 ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1959–1962.
 HARTINK, ANTON E. 1999. *Sörétes és vegyes csövű vadászpuskák enciklopédiája*. GABO Könyvkiadó, Budapest.
 KALMÁR JÁNOS 1971. *Régi magyar fegyverek*. Natura Kiadó, Budapest.
 Légpuskás 2003. = *Légpuskás topik* – Index Fórum, 2003. december.
 MÁTHÉ DÉNES 1908. Gúnynevek. *Magyar Nyelvőr* 430.
 SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA és munkatsai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, Akadémiai Kiadó, Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
 ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.